

KÜLTÜRLERARASI İLETİŞİMDE TEK KÜLTÜRE DOĞRU: DİJİTAL KÜLTÜR

Olçay Uçak

Istanbul Aydın University, Turkey

olcayucak@aydin.edu.tr

<http://orcid.org/000-0003-2918-9129>

Özet

Bilgi, sanat, ahlâk, gelenekler, beceri ve alışkanlıkları kapsayan kültür çok yönlü, karmaşık bir süreçtir. Tylor'un bu bakış açısından yola çıkarak, kültürün toplumdaki insan, onun öğrenme biçimleri ve bu öğrenme biçimleriyle meydana getirdiği teknik ya da sanat ürünleri, bir başka ifadeyle içerik olduğunu söyleyebiliriz. Antropolojide kültür kavramı sosyal sistemin bir ögesi olarak düşünüldüğünde sosyal ve kültürel alanların birleşerek sosyo-kültürel sistemi oluşturduğu savunulmaktadır. Kültürü sosyo-kültürel sistem içinde ele alan yaklaşımlar olan işlevselcilik (Malinowski), yapısal-işlevselcilik (Radcliffe-Brown), tarihsel -yayılmacı (Kluckhohn, Kroeber, çevresel uyumcu (White) yaklaşımlar ile kültürü bir düşünce sistemi olarak ele alan yaklaşımlar ise bilişsel (Goodenough), yapısal (Levi Strauss) ve sembolik (Geertz) yaklaşımlardır. Toplumlar özel kültürleri değerlendiren bu yaklaşımların yanında bir başka tanımlama da öğrenme zamanına göre yapılmıştır: Margeret Mead, Cofigurative (Birlikte Oluşan Kültür). Günümüz toplumlarını kültürel açıdan değerlendirmek için yakınsak (convergent) teknolojilerin (mobil, bulut teknolojisi, robotlar, sanal gerçeklik) etkisiyle Cofigurative özellikler gösteren yeni bir kültürü gözlemliyoruz: Dijital Kültür. Bu çalışma, kültürlerarası iletişimde farklı kültürleri açıklayan kuramsal yaklaşımlardan (Hofstede'in Değer Boyutları ve Cofigurative -Birlikte Oluşan Kültür) sonra gözlemlenen ve Covid19 pandemi sürecinde hızlanan Manuel Castells'in ağ toplumu olarak ifade ettiği, başka bir ifadeyle ortak iletişim kültürünün- dijital kültürün, özelliklerini tartışmayı amaçlamaktadır. Ortak kültür özellikleri kültürlerarası iletişimi etkisi altına almaya başlayan dijital içerikler üzerinde yapılacak göstergebilim ve metin analizi yöntemleriyle araştırılacak, kültürlerarası iletişim kuramları iletişim ekolojisi karşılaştırması yapılacak, elde edilecek görsel ve yazılı bulgular ile toplumun kültürel özelliklerindeki değişim sorgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Kültürlerarası iletişim, Hofstede'in Değer Boyutları, Cofigurative (Birlikte Oluşan Kültür), Manuel Castells- İletişim Ekolojisi, Dijital Kültür.

TOWARDS A SINGLE CULTURE IN CROSS-CULTURAL COMMUNICATION: DIGITAL CULTURE

Abstract

Culture is a multifaceted, complex process which consists of knowledge, art, morals, customs, skills and habits. Based on this point of view of Tylor, we can say that the culture is the human in the society, his learning styles and the technical or artistic products that originate from these learning styles, in other words, the content. In anthropology it is argued that when the concept of culture is considered as a component in a social system, the combination of the social and cultural areas form the socio-cultural system. Approaches that handle culture within the socio-cultural system are functionalism (Malinowski), structural-functionalism (Radcliffe-Brown), historical-extensionist (Kluckhohn, Kroeber), environmental adaptive (White), while the approaches that treat culture as a system of thought are cognitive (Goodenough), structural (Levi Strauss) and symbolic (Geertz) approaches. In addition to these approaches that evaluate cultures specific to communities, another definition is made according to the learning time: Margeret Mead, Cofigurative Culture. In order to evaluate today's societies in terms of culture, we are observing a new culture which has cofigurative features under the influence of convergent technologies (mobile, cloud technology, robots, virtual reality): Digital Culture.

This study aims to discuss the characteristics of the digital culture, which is observed after the theoretic approaches that define different cultures in cross-cultural communication (Hofstede's Cultural Dimension and Cofigurative Culture) and called as network society by Manuel Castells and accelerated during the Covid19 pandemic, in other words the common communication culture. Common cultural features will be studied through methods of semiology and text analysis upon digital contents which are starting to take hold of cross-cultural communication, a comparison between cross-cultural communication and communicative ecology will be made, the alteration in the cultural features of the society will be examined via visual and written findings obtained.

Keywords: *Culture, Cross-cultural Communication, Hofstede's Cultural Dimensions, Cofigurative Culture, Manuel Castells-Communicative Ecology, Digital Culture.*

Dr. Olcay UÇAK

Olcay Uçak, who earned the title of doctor at Marmara University, Faculty of Communication, Department of Journalism, in 2010, is the author of the books titled Changing Journalism and New Regulations (2011), Applied Journalism (2018), Digital Media and Journalism (2018) and Media and the Right to a Fair Trial (2020). Uçak, who worked at various newspapers and magazines between the years of 1990 and 2005, has been working as a lecturer at Istanbul Aydın University, Faculty of Communication, Department of Journalism, since 2011 and continues her studies on digital journalism.

Dr. Olcay UÇAK

Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü'nde 2010 yılında doktor unvanı kazanan Olcay Uçak'ın, Değişen Gazetecilik ve Yeni Düzenlemeler (2011), Haber Uygulamaları (2018), Dijital Medya ve Gazetecilik (2018) ile Medya ve Adil Yargılanma Hakkı (2020) adlı kitap çalışmaları bulunmaktadır. 1990-2005 yılları arasında çeşitli gazete ve dergilerde çalışan Uçak, 2011 yılından bu yana İstanbul Aydın Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü'nde öğretim üyeliği görevinin yanı sıra dijital gazetecilik konularındaki çalışmalarına devam etmektedir.

olcayucak@aydin.edu.tr

Giriş

İnsanlık tarihi önceleri işaretler, semboller, resimler ve nihayet yazıyı oluşturan harflerin paylaşılması vasıtasıyla bilginin kuşaklar boyunca aktarılmasına şahitlik etmiştir. Uygarlık tarihinin belleğini oluşturan bilgi paylaşımları aynı zamanda toplumların kültürel zenginliklerinin de en önemli göstergeleri olarak izlenebilmiştir. Zaman içerisinde toplumların kültürel özelliklerini aydınlatmada antropoloji ve arkeoloji araştırmalarına ışık tutan bu zenginlikler giderek bilginin üretilmesinin de kanıtları olmuştur.

Bilginin üretilmesi ve paylaşılması sürecinin kültürel özellikleri toplumların yeni teknolojileri keşfetme ve bu teknolojileri kullanmaları aşamalarında farklılıklar göstermeye başlamıştır. Böylece toplumların kültürel özelliklerinin farklılaşmaya başlamasıyla bilginin başarıyla aktarılmasını sağlayacak olan bu farklılıkların unsurlarını ortaya koymayı amaçlayan araştırmaların yapılması kaçınılmaz olmuştur. Kültürel farklılıklardaki bilgi ve iletişim davranışlarının araştırılmasıyla ülkeler kültürel sınıflandırmalar ve kültürel modeller ile tanımlanmışlardır.

Toplumların kültürel yapıları değerlerinin göstergesidir, farklı kültürler farklı değer yargılarının özelliklerini anlamamıza yardımcı olacaktır. Ancak teknolojinin hızla gelişen olanaklarıyla dünyanın giderek tek bir kültüre yönelmesinin kaçınılmazlığında hangi kültürel değerleri getireceğini sorgulamamızın insanlığın geleceği için de anlamı büyüktür. Çünkü, Camus'ya göre hiçbir şeye inanmıyor, hiçbir şeye anlam vermiyor ve hiçbir değere olanak vermiyor isek her şey olanaklı ve her şey önemsiz hale gelir; artık bu noktada katil ne haklıdır ne de haksızdır; kötülük ve erdem birer rastlantı ve gelip geçici birer istek olur. (Camus, 2016, 15). Kültürel formların ve değerlerin toplumun deneyimleriyle ortaya çıkmadan önceden hazırlanmış algoritmalarla sunulmasını Harari uyarıyor; Yaşambilimleri ve sosyal bilimler alanında çalışma yürütenler kendilerini daima sorgulamalı, yaşamı veri işleme ve karar verme sürecine indirirken bir şeyleri gözden kaçırma ihtimalini göz önünde bulundurmaları: Evrende veriye indirgenemeyecek bir şeyler olabilir mi? (Harari, 2016, 411).

Toplumsal formasyonların hiç deneyimlenmediği biçimde yaşantımıza katılmaya başlaması insanların değerlerinde nasıl değişiklikler yapabilir? Oskay, bireyin yaşadığı modern toplumlardaki iletişim sorunlarının kaynağında ve özgürleştirici bir iletişim sürecine geçilemeyeş sorununun temelinde birey-toplum çelişmesini değil, yabancılaşmayı kendisine temel almış toplumsal formasyonları görmektedir. (Oskay, 2000, 299).

Toplum dinamik bir yapıdır, değişiklikler sürekli gerçekleşir ve yine insan düşüncesinin ürünü olan teknoloji, insanın çalışma şeklini ve yaşantısını değiştirir. (Sütçü ve Aytekin,2018, 67) Toplumların değişkenliği ve teknolojinin olumlu etkilerinin tıpkı olumsuz etkileri gibi öngörülebilir olarak ele alınması insanın gelecekte kazanacağı değerleri de seçebilmesini sağlayacaktır.

Bu çalışma, kültürlerarası iletişimde farklı kültürleri açıklayan kuramsal yaklaşımların referanslarıyla ve pandemi sürecinde gözlemlenen dijital kültür göstergelerinin incelenmesiyle durum tespitini amaçlamaktadır.

1 Kavramsal Çerçeve

1.1 Bilgi Üzerine Düşünmek

Kültürün bilgi aktarımı ile oluştuğunu düşündüğümüzde bilginin ne olduğuna odaklanmamız yararlı olacaktır ki; bilgi sürprizler yaratır. Bir şeyi bilmeye değer kılan şey, beklenti yanılgısı kavramı etrafında örgütlenir. Eylem şemaları işlediğinde değil, işlemediğinde ilginçtir. Zihin hakkında anlaşılması gereken en önemli şey bir öğrenme aygıtı olduğudur. İnsanlar sıkıldıklarını söylediklerinde, aslında öğrenecek bir şey olmadığını kastederler (Schank, 2015, 166). Bir bilgi parçasının diğerine eklenmesiyle başlayan öğrenme serüveni bireylerin birbirleriyle, toplum ile ve toplumların da diğer toplumlar ile paylaşımlarıyla meydana gelir, ancak Schank, öğrenmenin sağlıklı bir biçimde gerçekleşmesi için müfredatların yenilenmeye ihtiyacı olduğu görüşünde. (Schank, 2015, 172).

Benzer bir yaklaşımda Doğan Cüceloğlu; bilgi felsefesi ve eğitim felsefesi ile varılması gereken noktada mevcut müfredatların sunduğu “malumat eğitiminin” yeterli olmadığını, bilginin üretilmesi ve paylaşılması sürecinde insanın doğası ve Kant’ın işaret ettiği evrensel doğrular arasında denge kurulmasının yararlı olacağını belirtmektedir. (Cüceloğlu, 2017, 21).

Bilgi felsefesini sistematik açıdan ve meydana gelmesi olası problemler açısından birbiriyle ilişkili şu altı ana başlık altında inceleyebiliriz; bilginin doğası(tanımı), doğruluğu, haklılığı, kaynağı, sınırları ve türleriyle ilgili problemler. (Cevizci, 2010, 9). Bilgi felsefesi ya da epistemoloji, bilgiyi ele alıp, bilgiyle ilgili problemleri bilginin imkânı, kaynağı, doğası, doğruluğu ve sınırları bakımından inceler; aynı zamanda epistemoloji, terimi bilgi kuramı ya da bilginin bilimi terimleriyle eş anlamlı olarak da kullanılabilir. Bilgiyi ele alan bir diğer disiplin olan psikoloji ise; zihinsel fenomenlerle ve dolayısıyla bilgiyi meydana getiren zihinsel edimlerle başka bir ifadeyle, algının zihinde nasıl ortaya çıktığını araştırır (Blanche, 1983, 29).

Bilgi felsefesi bilgiyi, bilgi olması açısından ele alır ve bilme sürecine giren bütün öğeleri inceleme amacını taşır. Modern dönemde modern kültürü belirleyen unsurun bilim olmaya başlaması nedeniyle felsefenin iki temel disiplininin biri olan bilgi felsefesi ya da epistemoloji, metafiziğin ve varlık felsefesinin önüne geçmiştir. Cevizci iki ayrı epistemoloji geleneğinden söz etmenin doğruluğuna işaret etmektedir; birincisi, Kant ve 20.yüzyıl analitik felsefesine kadar uzanan Klasik Epistemoloji. İkincisi Nietzsche, fenomenoloji, hermeneutik, eleştirel kuram, post yapısalcılık ve feminizm akımları ve düşünürleriyle anılan Kıta Epistemolojisi. Bilgi felsefesine yaklaşımlar çeşitlilik göstermekle birlikte etkili oldukları ve uygulama alanı bulunan coğrafyalar itibarıyla de farklılık gösterir.

Klasik Epistemoloji, bilgiyi her şeyden yalıtılmış olarak soyut bir biçimde ele alırken, Kıta Epistemolojisi, bilgiyi üretilme ve kazanılma koşullarıyla bağlantılı olarak tartışma geleneğine sahiptir. Aynı zamanda hakikati mutlak ve değişmez bağlamından koparıp, görel bir hale getirerek çoğunlukla da politikayla ilişkilendirerek ilerler (Steup, 2008, 508).

Cevizci’ye göre (2006, 75), bilgiyi tanımlaya yönelik çalışmalar Elea Okulu kurucusu Parmenides’e kadar uzanır ve bilginin özelliklerini zihinsel, nesnel, yargıyı gerektirmektedir. Başka bir ifadeyle, bilen ve bilinen ayrımında, özne ancak karşılaştırmalar, ayrımlar yaptığı, bağlantılarla tespitlere ulaştığı takdirde bilmektedir. Dolayısıyla bilginin unsurları, bilen zihin, bilginin konusu ve bu iki unsur arasındaki ilişkideki çıkarım, bilgi olarak sıralanmaktadır.

İletişim araştırmaları bilginin üretilmesi, iletilmesi ve o bilgidan etkilenme konusunda farklılıklar olduğunu, bu farklılıkları değerlendirebilmek için antropoloji alanında yapılan kültürel araştırmaların temel olarak alınması

yönündedir. Antropoloji alanında çalışan bilim insanları tarafından yapılan araştırmalar sonucunda ülkelerin kültürel özelliklerini ortaya koyan sınıflamalar yapılmıştır. Bu sınıflamaları açıklayan kültürel modeller birçok farklı ülkenin genel kültür özellikleri hakkında bilgi vermekte yararlı olmuş, kültür araştırmaları ve farklı kültürler arasındaki iletişimin etkili ve doğru olmasına katkıda bulunmuştur.

1.2 Kavramlar ve Kültürel Değerler

Kültür, toplumu bir arada tutan ortak değerler ve anlamlar olarak tanımlanmakla birlikte, günümüzde teknolojinin hâkim olduğu dijital mecralarda gelişen ve paylaşılan ortak değerlere dönüşmeye başlamıştır. Öte yandan kültürel kodların toplumların ortak değerlerini taşıırken üretim ve teknoloji koşulları neticesinde her zaman insanlığın yararı ve özgür iradesi paralelinde ilerlemeyebilir.

Baudrillard'a göre (2004, 125), evrensel merci ideal olan gönderme olmakta ve kendi anlamını yitirdiği ölçüde artmaktadır. Toplumu gerçeğe ve güzelliklere taşımayı amaçlayan sanat ise bu değişen anlam ve paylaşım ortamında belli anlamların değer olarak kabul edilmesini buyuran, propaganda içerikleri haline gelmektedir (Acar, 2013, 202). Sanat yapıtlarını belli bir ideolojinin sembolü haline getiren tüketim kültürü, sanat ürünlerini çok sayıda üretilen ve hızla satılan metalara dönüştürmektedir. Kültür endüstrisinin sonucunda insanların küresel bağlamda benzer şeyleri düşündüğü, benzer şeyleri ürettiği, tekrarlanan ürünler ile Horkheimer'in 'akıl tutulması', ve Marcuse'un 'insanın tek boyutluluğu' olarak nitelendirdiği düzeye ulaşılmaktadır. Böylece kişiler ortak kültürel değerler ile tek olmanın özelliklerini geliştirmek yerine aynı olmadıkça değersiz hissettiği ve yalnız kalmamak için kitleye dahil olma çabasındadır (1996, 45). Küresel değerler, tüketim kültürü ve kültür endüstrisi ile oluşturulan farklılıkların silinmeye başladığı bu kültürel ortamda Ünsal Oskay'a göre (2000, 246), kişiler bilinçlerinin kolektifleştirilmesiyle sadece seçmen, partili ya da yurtaş rollerini benimseyerek kendilerini var edebilmektedirler.

Kültür kavramına üretim biçimlerinin ve yaşam tarzlarının temel olarak alınmasıyla, ortaya çıkan sınıfsal yapıların dile getirilmesiyle yapılan tanımlamalar ise eleştirel olabilmektedir. Terry Eagleton'a göre (2005, 10), kelimenin anlamsal değişimi oldukça paradoksaldır: Kent sakinleri 'gelişmiş', gerçekten toprağı işleyerek yaşamlarını sürdürenlerse gelişmemiştir. Toprağı işleme konusunda gelişenlerin kendilerini geliştirme olanakları daha azdır. Tarım, kültüre zaman bırakmaz. Edward Said'e göre (1998, akt. Eagleton, 2005, 25), bütün kültürler iç içedir; hiçbiri tek ve saf değildir, hepsi melez, heterojen, son derece farklılaştırılmıştır ve hiçbiri tek parça değildir. Öte yandan belirli bir değerler seçkisi olarak ele aldığımızda kültür, tutkudan çok duyarlılığın tarafındadır; diğer bir ifadeyle öfkeli kalabalıklardan ziyade tarz sahibi orta sınıfın yanındadır.

Kültür yaklaşımı ve meydana getirilen kültürel kodlar çeşitlilik gösterse de bütün kültürlerin ortak noktasını Turner göstergeler olarak belirtmektedir; kendimizi kültürümüzde bize uygun göstergeler yoluyla anlamlandırırız; başkaları tarafından okunurken çıkarılabilecek olası anlamları sınırlandırmak ve belirlemek için, göstergeleri, kültürümüzde yer alan kurallar ve alışkanlıklarla ilişkili olarak seçer ve birleştiririz. (Turner, 2016, 28)

Tarihte bugüne değin görülmediği kadar güçlü ve sürekli kültürel gelişmenin getirdiği modern kültürün insanlar üzerindeki sonuçlarını ise Harari; daha önce hiçbir kültürde görülmediği kadar büyük bir varoluş endişesiyle bir türlü rahata kavuşamamak olarak yorumluyor. Modern insanlık bitmek tükenmek bilmeyen bir "Fırsat Kaçırma Korkusu" (FOMO- Fearing to Miss Out) tarafından esir alınmış durumda. Hiç olmadığı kadar çok seçeneğimiz olmasına rağmen, tercihlerimize odaklanma yeteneğimizi kaybediyoruz (Harari, 2016, 376).

Modern kültür ve teknoloji konusunda geleceğe dair endişelerini belirten bir başka bilim insanı Stevenson, gelecekte teknoloji kullanımındaki gelişmelerin yeni kültürel değişimlere neden olacağını ve bu değişimde piyasanın temel yönetici olarak devletin yerini alacağını, kültürel yaşamların ise para ve teknolojiye bağımlı bir günlük hayatın metalaşması biçiminde olacağı uyarısını yapmıştır. (Stevenson, 2008, 357)

Bilginin üretilmesinin, paylaşılmasının ve teknolojideki dönüşümün aracılığıyla meydana gelen kültürel değişimin neticesinde toplumlardaki birimlerin ve rollerin yapısında meydana gelen değişimleri de açıklamamız gerekir. Kuşaklar ve aileler arasındaki rollerde meydana gelen bu değişimi açıklayan yaklaşımlardan birisi Tersine Toplumsallaşma kuramıdır.

Tersine Toplumsallaşma kavramının temelleri Margeret Mead'in (1970), "Culture and Commitment: A Study of the Generation Gap" (Kültür ve Bağlılık: Kültür Boşluğu Üzerine) çalışması ile atılmıştır. Mead, teknolojiye meydana gelen gelişimin bir sonucu olarak, bilgiye serbest ve hızlı bir şekilde sahip olunan bir dünyada yaşandığını ve böyle bir dünyada yetişkinlerin gençlere danışman ya da akıl veren kişiler olarak hizmet edemeyeceklerini ortaya koymuştur. (Aslan, 2010, 4)

Benzer bir yaklaşıma göre Postman, çocukların ve ergenlerin yetişkinlere göre daha fazla meraklı olduklarını;

yetişkinlerin ise fiziki ve finansal güce sahip olmaları açısından otoriteyi temsil ettiklerini, bilginin hızla yayılmasına neden olan araçların gelişmesinin bir anlamda merak ile otorite dengesinin yeniden ayarlanması süreci olduğu görüşündedir. (Postman, 1995, 114) Bu dengenin yeniden oluşturulması kuşaklararası kültürün aktarılmasında yeni bir değerler dizisi arayışı olarak adlandırılabilir. Küresel medya kültüründe ise bu olgu çift taraflı ve dinamik bir durum sergilemektedir. Nesiller arasında yaşanan kültürel geçişler daima birtakım olaylar ya da değerler dizisi dönüşümü (paradigm shift) bazen toplumsal bir olay, bazen bir savaş bazen de teknoloji kaynaklı dönüşüm sonucunda meydana gelebilmektedir.

Mead, Tersine Toplumsallaşma kuramıyla, kültürel değişimde yaşanan hızlanma nedeniyle yetişkinlerin sadece var olan kültürü gelecek nesillere aktaran bireyler olmaktan çıktığını, bizzat yeni ortaya çıkan kültürün öğrencileri olduklarını belirtmektedir. (Aslan, 2010, 10-11)

Kültür kavramını açıklamak için başvurduğumuz kavramlardan bir diğeri olan ‘ominopolis’ kavramı ise; yeni medyanın yeni bir gerçeklik çeşitliliği yaratmadığı, tersine görüş alanında bir daralmaya neden olduğu görüşünü açıklamaktadır. Medya bu açıdan insan duyularını körelten bir hız ve anıdalık kültürü dayatmaktadır. “Ominopolis görüşün dikkat çektiği nokta, gelişen teknolojilerin bireylerin hayatına entegre olan hız faktörünün insanları duyarsızlaştırması ve böylece popüler kültür öğelerine maruz kalmanın yoğunlaşmasıdır. Nihayetinde bu yeni medya araçlarında gerçekleştirilen eylemlerin bilinç dışı olarak algılanmasına yol açmasıdır” (Kafiliveyjuh ve İlhan, 2017,13).

Toplumsal dinamiklerin ve gelişmenin sembolü olan kültürel değerlerin her geçen gün hızla değişmesinin etkilerinden insanların nasıl kurtulabileceği noktasında Kartari kültürel uyanıklık kavramını ileri sürmektedir. Kartari’ye göre (2016, 269), bireyin kendi kültürünü ve diğer bireylerin kültürünü anlaması ve birbirlerini nasıl etkileyeceğinin farkında olması ‘kültürel uyanıklık’ olarak ifade edilir. Kültürel uyanıklık, kültürün etkisinin farkında olma, ortak insan davranışları yanında kültürel davranış kalıpları arasındaki farklılıkları da anlamayı kapsar. Kültürel uyanıklık sağlanamaması halinde farklı kültürlerin iletişimde yanlış anlamalar ve çözümlenemeyecek sorunlar ortaya çıkabilecektir. Buna engel olabilmek ve bireylerin kültürlerarası iletişimde yeterli olabilmesi için, etkileşimde bulunduğu kültürdeki tartışmaların nasıl yürütüldüğünü ve bilginin nasıl belirlendiğini öğrenmesi gerekmektedir.

1.3 Kültürel Modeller ve Sınıflamalar

İletişim araştırmaları bilginin üretilmesi, iletilmesi ve o bilgiden etkilenme konusunda farklılıklar olduğunu, bu farklılıkları değerlendirmek için kültürel araştırmaların temel olarak ele alınmasının yararlı olacağı konusunda hemfikirlerdir. Ülkelerin kültürel özelliklerini ortaya koyan araştırmalar, sınıflamalar ve bu sınıflamaları açıklayan kültürel modeller ile sunulmuştur. Kültürel modeller, ülkelerin genel kültür özellikleri hakkında bilgi vermek ve farklı kültürler arasındaki iletişimin etkili ve doğru olmasını sağlama amacını taşırlar.

Kültürel sınıflamaların ve kültürel modellerin toplum ile ilgili genel bilgileri sağladığı ancak o toplumdaki her bireyin aynı davranmadığını göstermiştir. Kültürel farklılıkları açıklamak amacıyla Edward T. Hall, yüksek ve düşük bağlamlı kültürler ile monokronik-polikronik kültürlerin farklılıklarını ortaya koyan sınıflamalar yapmış, farklı kültürel grupların bilgi ve iletişim davranışlarını araştırmıştır. Ayrıca Hall, toplumları oluşturan bireylerin çok sayıda aldığı ses, görüntü, koku ve fiziksel uyarılara karşı hangisine, nasıl tepkiler verdiğini içinde buldukları kültürel özelliklerle ilişkilendiren sonuçlara ulaşmış, bu durumu kültürün fonksiyonlarından birisi olarak yorumlamıştır. (Soydaş, 2010, 48-55).

Hall, Kuzey Avrupa, Anglosakson ülkeleri ve Kuzey Amerika’yı ‘Düşük Bağlamlı Toplular’ sınıflamasında değerlendirmiş; düşük bağlamlı kültürel özellikler gösterdiklerini ve direk iletişim kurmayı tercih ettiklerini belirtmiştir (Lustig, Koester, 1999, 33-34). Bu ülkelerdeki Düşük Bağlamlı İletişim Özellikleri şöyledir; sınırlı düzeyde bağlamsal bilgiye ihtiyaç duyulur, işler kişisel ilişki gerektirmez, iletişim doğrudan kelimelerle olur ve anlamlar açıktır, bilgiye ulaşma yakın çevreden değil istatistik veriler veya raporlar ile olur, bilgi edinmede okuma ön plandadır.

Latin Akdeniz ve Ortadoğu ülkelerini ise ‘Yüksek Bağlamlı Toplular’ sınıflamasında ve iletişim biçimlerini dolaylı iletişim olarak tespit etmiştir. Bu sınıflamadaki ülkelerin Yüksek bağlamlı iletişim özellikleri ise şunlardır; yüksek düzeyde bağlamsal bilgiye ihtiyaç duyulur, kişisel ilişkiler önceliklidir, bilgi yalnız kelimelerle değil ses tonuyla, beden diliyle, sessizliğin kullanılmasıyla iletilen dolaylı iletişimdir, bilgiye ulaşmada akrabalar, arkadaşlar gibi yakın çevre tercih edilir, bilgi edinmede okumadan daha çok dinlemek ön plandadır.

Hall, toplumları zaman kullanımları açısından incelediği diğer bir sınıflamasında ise kültürleri Monokronik ve Polikronik Kültürler olarak ikiye ayırmıştır. Kuzey Amerika, Kanada, Anglosakson, Kuzey Avrupa ülkeleri monokronik davranışlar, Latin Amerika, Ortadoğu, Akdeniz ülkeleri ve Türkiye'nin polikronik özellikler taşıdığını belirtmiştir. Bu ayrımın özelliklerine baktığımızda Monokronik Kültürlerdeki bireylerin genel olarak; sabırlı, sessiz, ileriye dönük planlama yapabilen, tek zamanda tek bir işi yapan, sistemli olarak takip eden, dakik, planlara uyan, gerçeklere uyan, istatistik ve veri tabanı kullanan, referansa önem veren, içe dönük ve iş odaklı oldukları sonucuna varmıştır.

Polikronik kültürlerdeki bireylerin genel özellikleri ise şöyledir; sabırsız, konuşkan, genel vizyona sahip, aynı zamanda birden fazla iş yapan, sistem karmaşası yaşayan, değişken saatlerde çalışan, dakik olmayan, planları değiştiren, gerçekleri tartışan, sözel bilgi kullanan, dışa dönük ve kişi odaklı (Morden, 1999, 24).

Antropoglar Kluckhohn ve Strodtbeck 'Değer Yönelimleri' adlı araştırmalarına göre (1961); kültürel değerler, Örtük ya da açık, kişi ya da grupları ayırtırmaya, var olan davranış biçimleri, araçları ya da sonuçları arasından seçim yapmaya yardımcı olan kavramlardır. Yazarlara göre değerler sistemi olmadan kişiler neye ihtiyaç duyduklarını ve amaçlarını bilemezler, dolayısıyla değerler, kişilerin davranış biçimlerini ve olayları değerlendirmesini etkilemektedir. Kluckhohn ve Strodtbeck kültürlerin çözmesi gereken problemleri insanın yapısı, doğaya yönelişi, zaman anlayışı, aktivite, sosyal ilişkiler olarak sıralamış ve bu problemlerin çözülmesinde kültürlerin coğrafi, ekonomik, teknolojik gelişmesine göre farklı çözümler olduğunu açıklamıştır.

Geert Hofstede kurucusu olduğu IRIC Enstitüsü çalışmaları kapsamında yaptığı 'Kültürel Değer Boyutları' araştırmasında kültür kavramını 'zihinsel programlama' (mental programming) olarak ifade etmiş; insanların duygu, düşünce ve davranışlarının çocukluğundan itibaren içinde buldukları sosyal çevreyle bir bilgisayar gibi programlandıklarını belirtmiştir.

Hofstede bu kuramsal yaklaşımını 'soğan diyagramı' ile kültürün semboller (3. halka), kahramanlar (2. Halka), ritüeller (1. halka) ve değerler (çekirdek) olmak üzere dört şekilde ortaya çıktığını açıklamıştır. Bu diyagram ile bireyin davranışlarının farkını kültür unsurlarını nasıl kullandıkları ve yorumladıklarıyla bağlantılı olduğu sonucuna varmıştır.

Ulusal kültür özelliklerini diğer ülkelerin kültürel özelliklerinden ayıran unsurları Hofstede 12 ayrı başlık altında açıklamıştır. Dil, din, topografya ve yakın yerleşiklik düzeyi, kolonileşme, ekonomik sistemler, ekonomik gelişme, teknolojik gelişme, politik sınırlar ve sistemler, endüstriyel yapı, medya, eğitim sistemleri, iklim (Hofstede, 1994, 11-12). Hofstede 50 ülke vatandaşı üzerinde yaptığı araştırmasında kültürel değer boyutlarını, Bireycilik-Kollektiflik, Güç mesafesi, Erkeksilik-Dişilik, Belirsizlikten kaçınma olarak ortaya koymuş; daha sonra bunlara Konfüçyüs dinamizmini de eklemiştir.

Türk toplumu konusunda ele aldığımız araştırma sonuçlarının neden Türkiye'deki araştırmacılar tarafından yapılmadığı konusunda ise Bozkurt Güvenç, sosyal bilimcilerin kendi toplumlarının kültürü ve sorunları konusunda güvenilir gözlemciler olmadığı, toplumların kendi sosyal bilimcilerine bile olup bitenleri doğal ya da normal görmeyi öğrettiği görüşündedir (Güvenç, 2004, 149).

Türk kültüründen olmayan araştırmacıların yaptıkları çalışmalara göre araştırmacıların elde ettikleri sonuç ve yorumlara baktığımızda ise şöyle farklılıklar görülmektedir: Hofstede'in ortaya koyduğu boyutlara göre; Türk toplumu yüksek güç mesafesine (bazı insanları kendimizden daha üstün görme eğilimi yüksek) ve bununla doğru orantılı biçimde, yüksek belirsizlikten kaçınma eğilimine sahip ve dişi (yardımlaşma, şefkat) özellikler gösteren bir toplumdur; ayrıca göreceli olarak, toplulukçu, dayanışmacı ve ortaklaşa davranışçıdır.

Öte yandan Hall araştırma sonuçlarını, Türkiye'yi yüksek bağlamlı (dolaylı iletişim, üzmemek için belki, olabilir demek), ve zaman kullanımı açısından polikronik (aynı anda birçok işi yapmak istemek veya yapmak) kültürel özellikler gösterdiği yönünde açıklamıştır.

Türk kültürünün kültürel sınıflamalar açısından incelenmesiyle elde edilen sonuçlara baktığımızda ise; bir ülkenin milli sınırları içinde çok sayıda farklı kültür bölgeleri bulunduğunu belirtmekle birlikte Bozkurt Güvenç Türk kültürünün tarihi kaynaklarını; Anadolu, Orta Asya, Türk-İslâmî, Batıcı, Kültür sentezci (bilimsel) görüşler olarak nitelendirmiştir (Güvenç, 1984, 114).

1.4 Başka Kültürler: İki Kültür ve Üçüncü Kültür

Kültürü düşünsel gelişme, zihnin gelişmesi olarak tanımlayan Snow, edebi bir nitelik taşıyan geleneksel kültürün, gücü hızla tükenen bir devlet gibi davrandığı benzetmesini yapmış; bilimsel kültürün ise topluma sunacağı en büyük zenginleşmenin ahlâki zenginleşme olacağını belirtmiştir (Snow, 2005, 25-27).

Kültüre bir başka yaklaşım 1959’da Cambridge’in kamuya açık Rede Konferansında, bilimin kültürel yönü ve siyasi etkisi konularında çalışan (roman ve araştırmalar) C.P. Snow tarafından yapılan ‘iki Kültür ve Bilimsel Devrim’ başlığını (Snow önceleri bu başlığı ‘Zenginler ve Yoksullar’ olarak düşündüğünü belirtmiştir) taşıyan konuşmasıyla duyulmuştur (Snow, 2005, 2). İki kültür kavramında Snow ‘edebi entellektüellere ve doğa bilimcilere’ işaret etmiş; bu iki kültür arasında dünya sorunlarını gidermede teknolojik gelişmelerin başarısını azaltan karşılıklı derin bir şüphenin ve anlayışsızlığın bulunduğunu ileri sürmüş ve zengin ülkelerin yoksullara nasıl yardım etmesi gerektiğini sormuştur.

Bu yorum günümüzde yaşanan teknolojik ve ekonomik hayattaki hızlı dönüşümle dijital kültür ve dijital devrim diyebileceğimiz toplumsal bir değişimi akla getirmekte. Ancak bu defa teknolojiyi elinde bulduran gelişmiş ülkelerin ekonomik üstünlüğü devam etmekle birlikte önemli bir ayrım gençlerin geleneksel yöntemlerle dünyayı yöneten bürokratların karşısında teknoloji kullanımında üstünlüğü elinde bulduran idealist gençlerin *bulundurması şansıdır*.

Gençlerin beklentilerine ve bir dava isteklerine karşın Snow alternatif düşüncesini şu sözlerle aktarır; “Barış, yiyecek, yeryüzünün kaldırabileceği kadar insan. Dava budur zenginleşmenin sırrı bir kere öğrenildikten sonra, dünya yarısı zengin yarısı yoksul bir halde yoluna devam edemez. Bu olacak şey değildir.” (Snow, 2005,137). Editörlüğünü John Brockman’ın yaptığı Üçüncü Kültür adlı eserde, bilim insanlarının gelecek kültür hakkındaki öngörülerini, ütopya ya da distopya yaklaşımlarıyla fikirlerin tartışılmıştır. Tartışmalar felsefi ya da sosyal soruları ciddiyetle düşünmek için bilimdeki son gelişmeleri her zamankinden anlama ihtiyacımız olacağı sonucuna varır. (Farmer, 2015,359).

Aynı araştırma gurubunda olan Hillis’e göre ise; yeni teknoloji yeni algılayışlara denktir. Araçlar yarattıkça onların imgelerinde kendimizi yeniden yaratırız. Newton mekaniği kalbin bir pompaya benzetilmesine yol açtı. Bir nesil önce, sibernetik, bilişim bilimi ve yapay zekadaki gelişmeyle beyni bir bilgisayar gibi düşünmeye başladık (Hillis, 2015, 375). Ayrıca Hillis zihnimizin bilişim işlemeyen kısmının büyük oranda bir tür insan yapımı kültürel ürün olduğunu düşüncesindedir ve ona göre; diğer insanlara yakın büyütülmemiş bir insan hiç de zeki bir makine değildir. Bizi zeki yapanın bir kısmı kültürümüz ve birbirimizle etkileşimimizdir dolayısıyla zeki bir makineyi zeki yapacak şeyin bir kısmı da insanlarla etkileşmesi ve insan kültürünün bir parçası olmasıdır (Hillis, 2015, 375-380).

Modern kültürün ve teknoloji kullanımının kültürel farklılıkları ortadan kaldırmaya başladığı varsayımımıza açıklamak için bu kısımda birlikteliği sağlayacak ağ toplumu kuramı ve dijital kültür açıklamaları yararlı olacaktır.

1.5 Ağ Toplumu ve Dijital Kültür

Marx ve Touraine’den etkilenen, ancak McLuhan, Innis ve Baudrillard’ın düşüncelerini de benimseyen Manuel Castells’a göre, “bilgi kapitalizmi” ve “gerçek sanallık kültürü” üzerine yeni bir toplum oluşmaktadır. Bu yeni oluşumun devamında küreselleşme finansal akışların işlevini arttırarak kapitalizmi etkileyecektir. Bilişim ve iletişim teknikleriyle zaman ve uzam zorlamalarını ortadan kaldırarak bu kapitalizmin gelişimini kolaylaştıracak ve toplumsal ilişkileri hiyerarşi sorunundan kurtaracaktır. Günümüzün yeni abc’si multimedya kültürü, katmanlaşmanın olmadığı, gerçek ve ötekiler üzerine bilginin kendiliğinden yavaş yavaş geleceği bir ağlar evrenine dalma isteğini karşılayacaktır. Bürokrasinin olmadığı, kitlesellikten kurtulmuş, bireye odaklanan bir evren düşüncesi baştan çıkarıcıdır; çünkü kimi sosyologların çağdaş kültürlerde saptadıkları isteklere karşılık gelir. Ancak ideolojilerin ve sınıf savaşları sonu düşünürlerinin geleneğini sürdürdüğü için de özgünlükten uzaktır. Daha çok açıkça belirtilen bir **determinizme** dayanır. Toplumsal bilişim ve iletişim tekniklerince karmaşık bir etkileşimle, hatta kısmi karmaşayla biçimlenemez ya da çalışamaz, yalnızca bunlara özdeştir (akt. Maigret, 2014, 330).

Öte yandan Jan Van Dijk’in saptamasına göre, teknoloji ile toplumun tek boyutlu betimlenmesi, tüm farklılıkları ezip geçerek yalnızca çok modern ya da yarı modern bir ideolojiye yer bırakır. Bu ideoloji de Aydınlanmacılar’ın demokratik özgürleşme düşleriyle, insanlara bırakılan politik seçimlerden ve değerlerden arınmış soğuk bir akılcılığı birleştirir. Sağlam sonuçlar geçersizliğini kanıtlar; çağdaş kapitalizm ağlarca sorgulanmaz, çok uzun süreden bu yana iş pazarlarının bölünmesi ilkesiyle, “iyi yetişmiş, bilgili insanlar pazarıyla ve bu ilkeye uymayan bir pazarla”

işler. İnsanların çoğu için bilişim ve iletişim tekniklerinin benimsenmesi hiç de kolay değildir; sanallık, toplumsal ağırlıklardan kurtulmuş bir topluma erişim sağlayan metafizik bir bütün değildir. Kısaca, bilgi toplumundan ya da ağlar toplumundan onu övmek için kendine özgü bir varoluş atfetmek ya da yerin dibine batırmak ancak yanlışla götürür (akt.Maigret, 2014, 331).

İnsanların yaşam geleneklerindeki değişikliği açıklayan bir başka araştırmacı Harari'ye göre ise; modernite dünyayı tepetaklak ederek insanları dengenin kaostan daha kötü olduğuna ikna etti. Para hırsı büyümeyi besliyordu, büyümenin sağladığı güç iyi ve gerekliydi. Modernite insanları daha fazlasını istemeye özendirdi, böylece nefesine gem vurmaya dair binlerce yıllık öğretiyi yerle bir oldu (Harari, 2016, 231).

Dijital dünyanın ortak mecrası interneti Eric Maigret, uyumlu hiçbir şey iletmediği, daha çok çelişkin toplumsal isteklere uyum gösterdiğinden, sayıları giderek artan mantıkları genellikle farklı, üst üste yerleştirilmiş katmanlar biçiminde geliştiği yönünde açıklıyor. Öte yandan Maigret, internetin, verilerin herkese açıklanması ve depolanması için olağanüstü bir araç olduğunu; yeni bir evrensel düşüncenin ortaya çıkışını açıklayacak hiçbir üstün erdemi olmadığını; içerdiği verilerin anlaşılmasını sağlayacak anahtarı veremeyeceğini ve bilgi kaynağı, yorum ve kavramsal çerçevelemeye ihtiyaç duyacağını ekliyor. Ancak, bilişimsel araçların eğitime etkisi konusundaki araştırmaların bilgi edinilmesi sürecini iyileştirmedikleri, eğitimciler arasındaki alışverişleri kolaylaştırabilecekleri sonucunu verdiğini hatırlatıyor. (Maigret, 2014, 332).

Ünsal Oskay'a göre dış dünyanın sürekli olarak yeni uyarılar vermesi kişide bildiği dış dünyanın değişmekte olduğu endişesi yaratmaktadır. Bu yeniden güvensizlik içinde yaşamak demektir ve sonucu ise; insanın yeniden çözümlenmesi oldukça güç bir çelişki içine düşmesidir. Bir yandan dış dünya hakkında açık seçik ve istikrarlı bir resme sahip olmak isterken öte yandan durmadan değişen bir dış dünyadan gelen uyarı ve enformasyonun yarattığı ikilemleri çözmeye uğraşmak durumuyla karşı karşıya kalmaktadır (Oskay, 2000, 352).

Dijital dünyanın özellikleri konusunda bir başka uyarıyı yapan Bilgisayar uzmanı, Elektronik Mühendisi ve Uygulamalı Matematikçi Prof. Dr. Erol Gelenbe, "Bilim Akademisi Bilinçli Ağ Sistemleri" konferansında "Yapay zekâ matematiktir" diyor ve ekliyor; "İletişim ağları sonsuz, yaygın, dağınık, oldukça geniş ve bilinmez. Bilgi gecikmesi, kontrol gecikmesi durumlarında yavaş ve geç kalmakta. Kısaca gerçek zamanlı çevrimiçi geleneksel eniyileme imkânsızdır." (URL-1)

Bu bağlamda matematik ile beslenen bilgisayarların ve internetin bir diğer ifadeyle dijital dünyanın, bilimsel bakışı zorunlu kılmaya devam edeceği şüphesiz. Dijital kültürün insanın ve toplumun faydasına gelişmesi için eğitimde yeni bir bakış açısına ve yeni eğitim müfredat düzenlemelerine ihtiyaç olacağı öngörülüyor. Eğitimde sosyal bilimlerin fen bilimleri ile yakınlaşması, karma konuları, disiplinlerarası araştırmaları, mühendislik derslerinin sosyal bilim ders seçenekleriyle zenginleştirilmesi, dolayısıyla temel matematik ile sözel yeteneklerin buluşması öneriliyor (Snow, 2005,14)

Harari'ye göre bilimsel devrimin sunduğu formül: Bilgi = Ampirik veriler x Matematik Ancak Harari, değer ve anlamla ilgili sorulara bu yöntem karşılık bulamayacağı; toplumların değer yargıları olmadan ayakta kalamayacakları, bilimin değerlere dair sorularla ilgilenmediği için liberallerin eşitlikten çok özgürlüğe mi ya da toplumdan çok bireye mi değer verilmeli sorusuna cevap bulamadıkları görüşünde. (Harari, 2016, 249-293).

Değerler ile veriler arasında insanlığın nasıl bir denge kurması gerektiği noktasında Raymond Williams kültürün bilinçsiz bileşenlerinin değerli olduğu görüşünde; (Akt.Eagleton, 2005, 152):

"Kültür, bir yandan yaşanırken, her zaman kısmen bilinmeyen, kısmen de fark edilmemiş olarak kalandır. Bir topluluk oluşturmak her zaman bir keşif yapmaktır. Çünkü bilinç yaratıdan önce gelemez ve bilinmeyen deneyimin bir formülü yoktur. Bu nedenle, iyi bir topluluk, yaşayan bir kültür, ortak gereksinimimiz olan bilinç ilerlemesine katkıda bulunan herkese hem yer açar hem de onları aktif olarak teşvik eder...Her bağ, her değer üzerinde bütün dikkatimizle düşünmemiz gerekir; geleceği bilmediğimizden, onu neyin zenginleştireceğinden de asla emin olamayız."

Bu nedenle iyi bir topluluk, yaşayan bir kültür, ortak gereksinmemiz olan bilinç ilerlemesine katkıda bulunan herkese hem yer açar hem de onları aktif olarak teşvik eder...Her bağ, her değer üzerinde bütün dikkatimizle düşünmemiz gerekir; geleceği bilmediğimizden, onu neyin zenginleştireceğinden de asla emin olamayız. (Williams, 1993, 40). Kültürün başlangıç noktası olan bilgiyi oluşturma ve paylaşma sürecindeki gelişmeler toplumların kültürel özellikleriyle görünür hale gelir. Kültürel özelliklerin en önemli göstergelerinin sanat eserleri olduğu düşünüldüğünde, bilginin sanat eserleri aracılığıyla paylaşımında meydana gelen değişim toplumdaki kültürel değişimlerin de yansımaları olmaktadır.

2. Metodoloji

Göstergebilim (semiyoloji) yöntemi, görünen olay ve olguları anlamak için onların altında yatan yapıya bakmayı ve toplumsal iletişim alanındaki sembollere odaklanmayı öngörür (Güngör, 2011, 222). Saussure, göstergelerin toplum içerisindeki yaşamlarını inceleyecek bir bilimin doğuşundan bahsetmektedir. Gösterge bir kelime, ses, ekrandaki görüntü, müzik notası, hareket, nesne ya da kıyafet olabilir. Ayrıca göstergebilim bize dilsel olmayan göstergelerin çözümlenmesi için bir terminoloji ve kavramsal çerçeve sunar. Göstergebilim, sadece bu sebepten ötürü kültürel çalışmalar söz dağarcığının bir parçasıdır. Bu yöntemin değeri ses, görüntü ve bunların aralarındaki ilişkiyi açıklayabilme gücünde yatar (Turner, 2016, 27-31).

John Fiske, göstergebilim yöntem uygulamasında göstergelere, göstergelerin düzenlediği kodlara ve kodlardaki kültüre göre bir araştırmanın gereğini işaret etmektedir. Dolayısıyla göstergeyi, kendisinden başka bir şeye gönderme yapan, duyularımızla kavrayabileceğimiz fiziksel bir şey ve varlığı kullanıcıların onu bir gösterge olarak kabul etmelerine bağlı olarak tanımlamıştır (Fiske, 2014, 123).

Roland Barthes göstergebilimsel anlamlandırmayı düzanlam ve yananlam olarak ifade etmiştir. Düzanlam göstergenin anlamı; yananlam ise göstergenin entelektüel düzeyiyle birleştiği andaki etkileşimidir ve onu kullananların duyguları ve kültürel değerleriyle karşılaştığında ortaya çıkmaktadır; düzanlam neyin fotoğraflandığıdır; yananlam ise nasıl fotoğraflandığıdır. (Barthes, 2009,85).

3. Kültürel Göstergeler

Günümüzde kültürel değerler sıralamasının dijital medyada yayınlanan örneklere baktığımızda DW ‘Türkiye’nin Değerleri’ röportajlarında sanatçıları, bilim insanlarını ve gönlünü öğrenmeye adanmış insanları görüyoruz. Bu isimler arasında Filozof Prof. Dr. İoanna Kuçuradi, Psikolog Gündüz Vassaf, Çocuk Sağlığı Uzmanı Prof. Dr. Olcay Neyzi, Mimar Zeynep Ahunbay, Ölü Dillerin Efendisi Sümerolog Veysel Donbaz, Müzisyen Cahit Berkay, Sanatçı Nevra Serezli, Avukat Canan Arın kendilerini samimiyetle anlatıyorlar. Neden bu isimlerin değer olarak seçildiği sorusunu kendi sözlerinden alıntılar ile açıklamak daha doğru olacaktır: (URL-2)

Mimar Zeynep Ahunbay, ülkemizde yapılan projeleri ‘mühendislik projeleri kültür varlıklarının önüne geçiyor’ sözleriyle eleştiriyor. Gündüz Vassaf, toplumdaki değer kaybını, ‘ahlâksızlık, utanmazlık’ olarak nitelendiriyor. Başkaldıran felsefeyi seçen İoanna Kuçuradi, ‘insan ilişkilerini becermek Mars’a gitmekten daha zor’ görüşünde. Prof. Dr. Olcay Neyzi, ‘Türkiye’de çocuk sağlığı ve aşı çalışmaları yapılmasıyla 60’lı yıllardan önce olduğu gibi 6 çocuktan biri öldürdü’ bilgisini veriyor. Veysel Donbaz, ‘İstanbul Arkeoloji Müzesi’nde görev yapmasının avantajıyla hemen hemen okuyamadığım bir şey yok,10 bin tableti inceledim’ diyor. Cahit Berkay, ‘rock’ın en önemli unsuru muhalif yapıdır, şarkılarımızda toplumsal sorunları anlatmak istedik. Bütün insanları seviyorum, ülkemizdeki en büyük sıkıntı sevgisizlik, doğruyu bulmak için vicdan olmalı’ diyor. Nevra Serezli, ‘gerçek aşkı tatmamış olanlara çok üzülüyorum, Tiyatro kursuna gittim bir baktım ki Haldun Dormen, Yıldız Kenter, Müşfik Kenter, Ayla Algan, Haldun Taner, Melih Cevdet Anday hocaları görünce hemen yazıyorum dedim. Bu insanlarla birlikte olduğum için çok şanslı olduğumu düşünüyorum’ sözleriyle tiyatro tutkusunu dile getiriyor. Kadın hakları konusunda önemli katkılar sunan Avukat Canan Arına göre, ‘bugün mevcut haklarımızı korumak için çaba gösteriyoruz, en kuvvetli en iyi muhalefet kadınların yaptığı muhalefet. Bence iyi bir hukukçu felsefe, sosyoloji ve psikoloji bilmeli.’

Kültürel göstergeleri yukarıda örneklerini verdiğimiz gibi sadece toplumsal değerlerin yansımaları olarak sınırlamanın yetersiz olduğu görüşündeyiz çünkü dijital ortam her türlü üretimin yapılmasına ve paylaşılmasına olanak veren yeni bir değer oluşturma noktasında dönüşüm içerisinde. Bu toplumsal değerlerin sanatçı kimliği, sanat eserleri tanımlamasında ve bu eserlerin paylaşılmasında bugüne kadar öngörüleemeyen değişimlere işaret etmekte. Anlaşılan o ki; ne sanatçının kendisi ne sanat ortamları ne de sanatın paylaşılması alışlageldik yöntemlerle devam edemeyecektir.

Britanyalı sokak sanatçısı Banksy’nin sağlıkçılara bağışlamak üzere açık artırmaya çıkardığı (Resim 1)‘Game Changer’ (Oyun Değiştiren) isimli eseri 16.75 milyon pounda (yaklaşık 183 milyon lira) alıcı buldu. Bu çizimde gösteren, çocuğun yeni kahramanını bir sağlık görevlisi olarak işaret ederken, geçmişin süper kahramanları değerlerini kaybetmiş, çöpün içindedir. Gösterilen ise; pandemi sürecinde toplumdaki değerlerin ve kahramanların değişerek anlamını yitirdiğini, salgında dünyadaki ortak kültürün zihinsel sembolünü vurgulamaktadır. (URL-3)

Resim 1: Banksy, “Game Changer”

İstanbul’un tarihini ve bugünü yansıtan ‘yaşayan’ haritaların yaratıcısı çizer Tarık Tolunay, “Pandemi” (Resim 2) adlı eserini NFT dünyasında 36 bin dolara sattı. (URL-4)NFT’yi (Non Fungible Token) benzersiz ve değiştirilemez, para çip olarak çevirebiliriz. NFT aynı zamanda blockchain ağı üzerinde üzerinde şifrelenmiş bir eşi daha olmayan token, dijital sertifikalar demek. Token ise, bu değer blok zincirdeki (blockchain) kaydının sayısal ifadesi. Dünyada çeşitli ülkelerde uygulanmaya başlanan NFT’nin toplumumuza ait önemli sembollerden biriyle İstanbul ve onun pandemiyle ilişkilendirilmesi yine hem anlam hem teknik olarak kültüre işaret etmektedir.

Resim 2: Tarık Tolunay, “Pandemi”

Amerikalı dijital sanatçı, grafik tasarımcı Mike Winkelmann(Beeple)ın “İlk 5000Gün” adlı dijital eseri 11 Mart tarihinde 69.3 milyon dolara satıldı. (URL-5)NFT olarak sertifikalı bu eser bir sanatçının hayattayken ulaştığı en yüksek üçüncü miktar olarak dijital sanat tarihine geçti. Eserin üretilmesi, NFT satışı ve dünyada ve ülkemizde sosyal medyada ve haber kaynaklarında tercih edilmesi aynı tekniğin örnek olarak kabul edildiğinin göstergesidir.

Resim 3: Mike Winkelmann (Beeple), “İlk 5000Gün”

Refik Anadol Stüdyo'nun (RAS), 10 ülkeden, 14 dil konuşan, sanatçı, mimar, veri bilimci ve araştırmacı ile oluşturduğu, “Makine Hatıraları: Uzay” sergisi. Sergideki her bir eserin uluslararası milyonlarca verinin kullanılmasına izin vermesi, insanlığın geleceğe dair ortak hayallerine seslenmesi ve hepimizin içinde bulunduğu kaçınılmaz veriyle çevrili olma durumumuzu vurgulaması yine dijital kültürün göstergesi olarak kabul edilebilir.

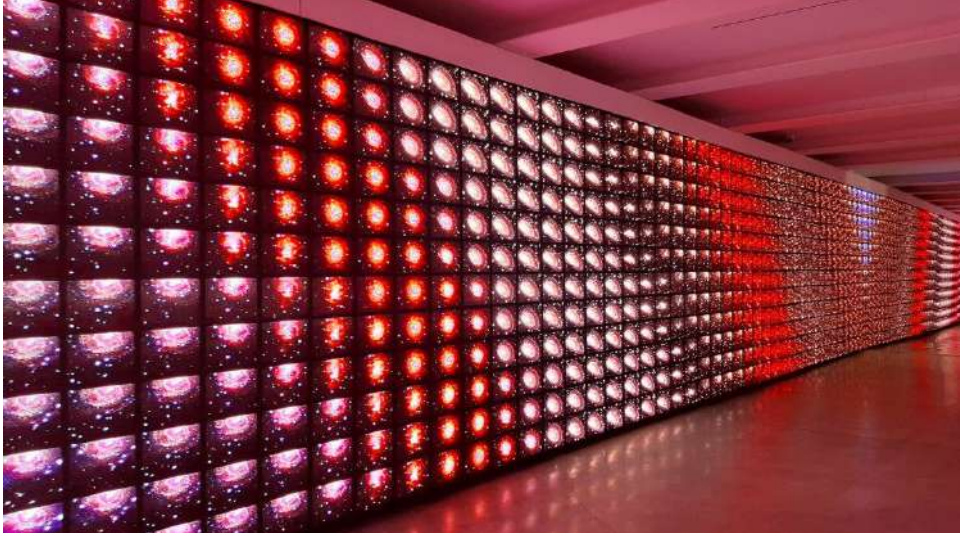
Resim 4: Refik Anadol, “Makine Hatıraları: Uzay” Sergisi

Veri Tüneli'ndeki 2 milyondan fazla ham verinin görüntüsü analiz süreçlerinden geçerek pigment, tablo ve heykellere dönüşüyor. Soyut temsil ile somut veri arasında gidip gelen bu görseller serginin arkasındaki bilimsel araştırma süreci olduğu kadar araştırmanın sanatsal temsilinin ana temalarından biri olan ‘veriyle çevrili olma’ düşüncesinin de simülasyonu. Gidemediğimiz yerlerin deneyimlendiği, kendimize uzaydan bakmanın simülasyonu.

Resim 5: Refik Anadol, “Makine Hatıraları: Uzay” Sergisi (Fotoğraf: Olcay Uçak)

Görülen o ki,, gelişmekte olan kültür, bilimsel bakışı, eğitimde sosyal bilimlerin doğa bilimleriyle yakınlaşmasını, disiplinlerarası çalışmalara olanak tanınmasını zorunlu kılıyor. Teknolojiyi her alanda kullanan bireylerle temsil ediliyor. Sanatçılar, sosyal medya kullanıcıları ve blockchain üzerinden para kazanmak isteyen girişimci kimlikler ile ilişkilendiriliyor.

Resim 6: Refik Anadol, “Makine Hatıraları: Uzay” Sergisi (Fotoğraf: Olcay Uçak)

Dijital kültür nasıl üretiliyor ve tüketiliyor? Yaratıcı, hayal güçleri sınırsız, yenilikçi, çok uluslu, çok dilli, paylaşımcı, şehirli, piyasalara hâkim olmaya başlayan 40 yaşın altındaki kişiler tarafından hızla üretiliyor, tüketiliyor ve risk taşıyor. Dijital kültür dağıtımını ve kullanımını bilişim sektörünün önde gelen kuruluşları ya da o kaynaklardan üretim bilgisini edinen kişi ya da kurumlar tarafından düzenleniyor. Dijital kültürün yaratıcılarının, yapay zekânın ve milyonlarca verinin kullanımıyla gelen yeni dijital sanat, Gene Youngblood’ın ifadesiyle ‘Genişletilmiş Sinema’ bizleri yeni deneyimlere hazırlıyor.

Resim 7: Refik Anadol, “Makine Hatıraları: Uzay” Sergisi (Fotoğraf: Olcay Uçak)

Yeni kültürel göstergeler Frederich Jameson’ın işaret ettiği yönde korkutucu boyutlara ulaşacak mıdır bilinmez ancak toplumlar arasındaki teknoloji eşitsizliğinin korkutucu bir düzeye yaklaşmaktadır. Frederich Jameson’a göre yeni binyıl kültür savaşlarının başlayacağına dönük ipuçları içermektedir ve bu savaşın giderek artacağı öngörülebilir. NATO yüksek kültürü olarak nitelendirilen, gelişmiş batı ülkelerinin diğer ülkeler üzerinde kültürel hakimiyetini gösteren bu durum günümüzde teknolojinin olanaklarıyla hızlanarak devam etmektedir. (Akt. Eagleton, 2005, 66) Günümüzde bırakın internete erişim olanaklarını, hiç bir zaman zenginleri yoksullardan ayıran biyolojik bir ayırım bu kadar yüksek oranda olmamıştı. Bugün 1 milyara yakın insan günde 1 dolardan kazanıyor (Harari, 2016, 361).

Kültürel değişimlerin nesiller arasındaki değişiminde paylaşımlar alışlagelmiş yöntemlerin terk edilmeye ballandığını göstermekte. Artık gençler günlük tutmuyor, deneyimlerini önce kaydediyor, sonra yüklüyor ve paylaşıyor. (Harari, 2016, 404). Kültür ve sanatla ilgili her etkinlik ya da organizasyonda gençlerin bakmak ya da düşünmek yerine o mekâna tanıklık ettiklerini gösteren çekimleri yapmayı tercih ettiklerini bunu herkes ile paylaşmak istediklerini gözlemlemek mümkün. Başka bir ifadeyle;

“Tam geçiş noktasındayız ve bizimle birlikte arkamızdan gelen bir şey var...Çok yakın bir zamanda olacak bir şeye doğru gidiyoruz ve insanlık tarihinde daha önce var olan her şey den temelde farklı...belki de bizi bütünsel bir organizmaya dönüştürecek olan telekomünikasyondur...Bunu hem korkutucu hem heyecan verici buluyorum.” (Hillis, 2015, 38)

Ünsal Oskay’a göre, kuramsallaşmış ve güdümlenmeye açık duruma getirilmiş bugünkü toplumsal yaşamda insanlar, her biri diğerini kendisinin bir yerlere gelebilmesi ya da bir şeyler elde edebilmesi için bir araç olarak görecektir şekilde, birbirlerinden yabancılaşmaktadır. Bu süreç içinde varılan nokta ise, insanın başkalarından yabancılaşmasının ardından kendisini de bir araç durumuna indirgeyerek kendisinden de yabancılaşması olmaktadır. Çalışma hayatını çekilir kılmak için oyuna yönelen modern çağın insanı gerçekte içinde ancak edilgin bir öge olarak yer alabildiği toplumsal yaşam karşısında oynadığı bugünkü oyunları unuttuğunun bir aracı olarak oynamaktadır. Örneğin ertelenmiş doyumlar aracılığıyla, ya da mesleki etikin benimsenmesiyle bir meslek hiyerarşisinde belli yerlere gelmek için yeterince dinlenmeyerek, eğlenmeyerek, evlenmeyerek, edebiyatla eskisi kadar ilgilenmekten vazgeçerek, onur kırıcı muamelelerle karşılaştığında bunlara boyun eğerek yaşayan ‘insan karikatürüne dönmüş insan’ın insan olarak kendisinden yabancılaşması gibi. (Oskay, 2000, 168-169) İnsanların yabancılaşmasından kaçışı ya da yok saymasını sağlayacak hangi yöntemler geliştireceği de teknoloji kullanımının getirilerinden olmaktadır.

İnsanlar binlerce yıldır uzmanlaşmaya devam ettikleri için zamanla insanların yerine bilgisayarların geçirmek kolaylaşıyor. İnsanlar ne yapacak? Sanat sıklıkla nihai kutsal sığınağımızdır. Bilgisayarların doktorları, şoförleri, öğretmenleri, yerinden ettiği bir dünyada herkes sanatçıya mı dönecek? (Harari, 2016, 331-337). Kendi benliğini ve anlamını arayan insanın seçeceği yöntemlerin sanat gibi değerleri geliştiren yöntemler mi yoksa oyun gibi var oluşundan beri sığındığı yöntemler mi olacağı da sorgulanmaktadır.

Jean Baudrillard’a göre artık modern sanat diye bir şey yoktur; çağdaş sanatla teknik, reklam amaçlı, medyatik ya da sayısal işlemler arasında hiçbir fark kalmamıştır. Artık sanatsal aşkınlık, farklılık, mevcut haliyle çağdaş dünyayı yansıtmaya çalışan bir sahne yoktur. İşte bu anlamda çağdaş sanat diye bir şey yoktur, çünkü onunla dünya arasında bir fark yoktur, ikisi de aynı şeydir (Baudrillard, 2005, 103). İç ve dışın ayrılmamasıyla uğraştığımız sistemler biyolojik sistemlerin kendisi kadar gerçek bir dünyada yaşamın tam oyununu oynamasına izin verdiğiniz yerdire (Varela, 2015, 385-386).

ACLU (Algorithmic Justice League Derneği) kurucusu ve MIT (Massachusetts Institute of Technology-Massachusetts Teknoloji Enstitüsü) Yüksek Lisan çalışmaları kapsamında araştırmalar yapan; algoritmaları, matematiksel imha silahları olarak tanımlayan **Joy Buolamwini**’nin yaptığı araştırma sonuçlarına göre; (URL-6)

“Yapay zekânın sosyal sonuçları endişe verici. Irkçı, cinsiyet ayrımcı, adil değil. Şu an yapay zekânın geleceğini hazırlayan Facebook, Apple, Amazon, Google, Tencent, Microsoft başta olmak üzere 9 şirket var. Yapay zekâ kamu yararını gözetmiyor, kâr amaçlı. “Gelecek zaten burada ama herkes erişemiyor.” Etik olmadan zekâ, zekâ değildir.

Yeni teknolojiler önce yoksullar üzerinde deniyor. Dünyaya bakış açımız yapay zekâ tarafından yönlendiriliyor. Yapay zekâ algoritmalarıyla sosyal açıdan gelişemeyiz. Siyahileri tanımayan yüz tanıma algoritmaları, kadınlara kredi vermeyen ya da iş başvurularını (Amazon vb.), kabul etmeyen algoritmalar. Mesele güç sahiplerinin yapay zekâ ile ne yapabilecekleri. Algoritma denetimi olmalı. Algoritmayı beyaz erkekler yaratıyor ve onlar tanınıyor.

ABD Kongre üyeleri 25 Haziran 2020’de yüz tanıma teknolojisi federal düzeyde yasaklayan bir yasa çıkardı. San Francisco, yüz tanıma teknolojisini yasaklayan ilk şehir. Makine öğrenimi hakkında yasalar gerekiyor. Algoritmalar konusunda yasa yok. Verimli olmak her zaman insani değildir, bazen insani olan itaatsizliktir.”

Teknolojinin ve değişimin kaçınılmazlığı insanların ortak yazgısı olacağından bu paylaşımın hangi değerleri ve ilkeleri gözeterek devam etmesine karar vermek insanın özgür seçimini gerektirmektedir.

Chris Wiggins’in belirttiği gibi şeffaflık, gizlilik, bilgilendirilmiş onay, kullanıcılara verilen zarar ve bilgi güvenliği de dahil olmak üzere güvenlik gibi konular veri biliminde etik olarak dikkat edilmesi gereken başlıkları ifade etmektedir. Wiggins, etik bir düşünce yapısıyla araştırma ve teknolojilerin etkileri üzerinde nasıl düşünmemiz

gerektiği konusunda bazı temel prensipleri öneriyor: (Sütçü ve Aytekin, 2018, 147).

1. Kişilere saygı: a. Bilgilendirilmiş onam b. Bireylerin özerkliğine saygı c. Etkilenen bireylere saygı duymak d. Azalan özerklik veya karar verme kabiliyeti olan bireyler için koruma
2. Hayırseverlik: a. Zarar vermemek b. Risk belirlemek
3. Adalet: a. Eşit değerlendirme b. Araştırmanın yararlarının adil dağılımı c. Konuların adil seçimi d. Yüklerin adaletli tahsisi
4. Yasalara ve kamu yararına saygı: a. Yasal durum tespiti b. Yöntem ve sonuçlarda şeffaflık c. hesap verebilirlik
5. Güvenlik

Kısaca Gudmundsson ve Horton'ın da belirttiği gibi (2017); insan iletişiminin sadece bilgisayar teknolojisi ile açıklanamayacağını hatırlamalı, teknolojiyi kimlik ve kültürü şekillendiren bir güç olarak keşfederken, doğayı farklılaştırma ya da değiştirme yeteneğimizi kişisel ve sosyal eğilimler uğruna kullanmaktan, kısaca teknolojik determinizmden sakınmalıyız.(akt (Sütçü ve Aytekin, 2018, 66).

4. SONUÇ

İnternet insan hayatına girmesiyle birlikte henüz deneyim ve bilgi birikimi olmaksızın hızlı bir biçimde benimsenerek kullanılmaya başlanmış; bu kullanım sosyal medya araçlarının ve hayatımıza eklenmesiyle hızlı bir artış göstermiştir. İnternet kullanımının öngörülemeyen orandaki artışı ile yeni medya ve dijital dünyaya dönüşmesi, insanların yaşam biçimlerinde, kültürel değerlerinde önemli değişime neden olmuştur. Yetişkinlerin bilgiyi ve dolayısıyla kültürel değerlerin aktarıcısı olmaktan çıkıp öğrencileri olduğu bu yeni ortam en az sanal ortamın belirsizliği kadar belirsiz ve korkutucu görünmektedir. Gençlerin bilgiyi ve değerleri üretmeye başladığı bu dijital ortam cazip eğlendirici olanaklara sahip olduğu kadar yüksek oranda riskler içeren güvensiz bir ortam özelliği sergilemektedir. Görünen o ki; toplumsallaşmanın, sosyalleşmenin, adeta sınırsız ve kualsız bir hayatın sınırlarını zorlayan, her şeyin yaşanmaya çalışıldığı bu alternatif ortam kendi değerlerini oluşturacaktır.

Geçmişin gelenekleriyle bağlantılı dünyası ve medyası yarattığı sorunlar ile birlikte geride kalırken düşünmemiz, sorgulamamız gereken, yerine gelen dijital medyanın kimler tarafından ve hangi amaçlar uğruna geliştirilmekte olduğudur. Bugün dijital dünyanın temel sorunu geçmişte olduğu gibi sadece teknolojik kaynaklara ulaşmadaki eşitsizlikler değildir; teknolojiye sahip olan kesimlerin de karşılaştıkları adaletsiz içerikler, önyargılı algoritmalar.

Makine insan ilişkisini sinema ile sorgulamaya başladığımız Tarkovski'nin Solaris'i ya da Ridley Scott'ın Blad Runner'ından sonra insanların makinelerle birlikte oluşturduğu yeni bir kültürün hazırlandığını gözlemliyoruz. Dijital kültürün yaratıcılarının, yapay zekânın ve milyonlarca verinin kullanılmasıyla geline yeni dijital sanat, Gene Younblood'ın ifadesiyle 'Genişletilmiş Sinema' bizi tahmin edemeyeceğimiz keşiflere götürebilecek yeni deneyimlere hazırlıyor. İnsanlık tarihinin en eski avuntusu sanat, gelecekte oyunla birleşmeye devam ederek bireyi toplumsal olana yaklaştıracaktır. Yeter ki yeniyi yaratırken insanı insan yapan değerleri unutmadan yoluna devam edebilsin.

Kaynakça

- [1]Aslan, E. (2010). Tersine Toplumsallaşma Hipotezinin Kavramsal Olarak İncelenmesi ve Ergenlerin Ailelerin Teknolojik Ürün Satın Alımı Sürecine Etkileri, Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, 1-27.
- [2]Acar, N. O., (2013). Şövalyelik Mesleği Gazeteciliğin Uzmanlık Alanları, Ed.Şebnem Çağlar, "Popüler Kültürün Yansıması: Kültür-Sanat Gazeteciliği", 201-229, Literatürk, İstanbul.
- [3]Baudrillard, (2004). Tüketim Toplumu, çev. Hazal Deliceçaylı ve Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- [4]Blanche, O. (1983). *Epistemologie*, 3.edit., PUF, Paris.
- [5]Baudrillard, J. (2005). Şeytana Satılan Ruh, ya da Kötülüğün Egemenliği, Çev. Oğuz Adanır, Doğu-Batı Yayınları, Ankara.
- [6]Barthes, R. (2009). Göstergibilimsel Serüven, Çev. Mehmet Rifat ve Sema Rifat, 5. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

- [7]Camus, A. (2016). Başkaldıran İnsan, 18. Baskı, Çev. Tahsin Yücel, Can Yayınları, İstanbul.
- [8]Castells, M. (2008). Ağ Toplumunun Yükselişi, Çev. Ebru Kılıç, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- [9]Cevizci, A. (2010). *Bilgi Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul.
- [10]Cevizci, A. (2006). *İlkçağ Felsefesi Tarihi, 4.Baskı*, Asa Yayınları, Bursa.
- [11]Cüceloğlu, D. (2017). İnsan İnsana, 49. Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- [12]Eagleton, Terry, (2005). Kültür Yorumları, çev. Özge Çelik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- [13]Farmer, J. D. (2015). *Örgütlenmenin İkinci Yasası*, Üçüncü Kültür Bilimsel Devrimin Ötesi, Ed. John Brockman, Çev. Yelda Türedi, Alfa Bilim, İstanbul.358-377.
- [14]Fiske, J. (2014). İletişim Çalışmalarına Giriş, Çev. Süleyman İrvan, Ankara, Pharmakon Yayınevi.
- [15]Güngör, N. (2011). İletişim, Kuramlar ve Yaklaşımlar, Ankara, Siyasal Kitapevi.
- [16]Güvenç, B. (1984). *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- [17]Hofstede, G. (1994). *Cultures and Organizations: Intercultural Cooperation and Its Importance For Survival-Software of the Mind*, Harper-Collins Publishers, London.
- [18]Harari, Y.N. (2016). Homo Deus, Yarının Kısa Bir Tarihi, Kolektif Kitap, İstanbul.
- [19]Hillis, W.D. (2015). Bizden Öteye Uzanan Bir Şey, Üçüncü Kültür Bilimsel Devrimin Ötesi, Ed. John Brockman, Çev. Yelda Türedi, Alfa Bilim, İstanbul.377-387.
- [20]Kafilyejuş, S. ve İlhan E. (2017). *Sosyal Ağ Çağında Eşik Bekçisinin Değişen Rolü*, Yeni Medya Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi E-Dergisi, Sayı:3, Güz.
- [21]Kartari, A. (2016). *Kültür, Farklılık ve İletişim, Kültürlerarası İletişimin Kavramsal Dayanakları*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- [22]Lustig, M., Koester, J. (1999). *Intercultural Competence-Interpersonal Communication Across Cultures*, Longman, New York.
- [23]Mead, Margaret (1970), Culture and Commitment: A Study of the Generation Gap. New York: Natural History Press/Doubleday & Company, Inc.
- [24]Maigret, E., (2014). Medya ve İletişim Sosyolojisi, Çev. Halime Yücel, İletişim Yayınları, İstanbul.
- [25]Morden, T. (1999). Models of National Culture-A Management Review, Cross Cultural Management, Vol.6, Number 1.
- [26]Oskay, Ünsal, (2000). XIX. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri Kuramsal Bir Yaklaşım, Der Yayınları, İstanbul.
- [27]Postman, Neil (1995), Çocukluğun Yokoluşu, Çeviren: Kemal İnal, Ankara: İmge Kitabevi.
- [28]Sütçü, C.S. ve AYTEKİN, Ç. (2018). Veri Bilimi, Paloma Yayıncılık, İstanbul.
- [29]Stevenson, N. (2008). *Medya Kültürleri*, Çev. Göze Orhon-Barış Engin Aksoy, Ütopya Yayınevi, Ankara.
- [30]Snow, C.P. (2005). İki Kültür, Çev. Tuncay Birkan, TÜBİTAK, Popüler Bilim Kitapları, Ankara.
- [31]Soydaş, A.U. (2010). *Kültürlerarası İletişim*, Parşömen Yayıncılık, İstanbul.
- [32]Steup, M. (2008). “*Epistemology in the Twentieth Century*”, *The Routledge Companion to the Century Philosophy*, ed.by D. Moran, Routledge, New York.
- [33]Schank, R. (2015). “*Bilgi Sürprizlerdir.*”, Üçüncü Kültür Bilimsel Devrimin Ötesi, Ed. John Brockman, Çev. Yelda Türedi, Alfa Bilim, İstanbul.166-180.
- [34]Turner, G. (2016). İngiliz Kültürel Çalışmaları, Çev. Deniz ve Burak Özçetin, Heretik Yayınları, Ankara.
- [35]Varela, F. (2015). Üçüncü Kültür Bilimsel Devrimin Ötesi, Ed. John Brockman, Çev. Yelda Türedi, Alfa Bilim, İstanbul, (385-386).

[36]Williams, R. (1993). Kùltür, Çev. Suavi Aydın, İmge Kitapevi, Ankara.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

URL-1 <https://www.youtube.com/watch?v=kJBonkSm-5c>, (Erişim Tarihi: 07.03.2021)

URL-2 <https://www.youtube.com/results?>, (Erişim Tarihi: 08.03.2021)

URL-3 <https://www.diken.com.tr/banksy> (Erişim Tarihi: 10.03.2021)

URL-4 <https://www.ntv.com.tr/sanat/sanatci-tarik-tolunay> (Erişim Tarihi: 10.03.2021)

URL-5 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56385962>

(Erişim Tarihi: 20.03.2021)

URL-6 <https://www.media.mit.edu/articles/bias-in-facial-recognition-isn-t-hard-to-discover-but-it-s-hard-to-get-rid-of/> (Erişim Tarihi: 20.03.2021)